

Χρήστος Χρυσόπουλος
ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕΛΑΝΗΣ

Η τυπωμένη σελίδα ως αντικείμενο. Η γραφή ως φιλοδοξία. Το βιβλίο ως μήμη. Η λέξη ως υποθήκη. Κι ένας κόσμος χτισμένος από τόμους. Μια παράδοση γεωγραφία. Τόποι μακρινοί ή απροσδόκητα οικείοι. Υπάρχοντες. Επινοημένοι. Τόποι κλεισμένοι σε αφηγήσεις. Ακόμη, τόποι γνώριμοι, γεννέθλιοι ή άλλοι απλώς ακουστοί: Egewhon, Pion, Uqbar, Orbis Tertius, Αθήνα, Williamstown, Μτσενσκ. Και μετά, τόποι αποτυπωμένοι σε κολοφάνες. Τόποι φιλοξενίας τυπογραφείων ή εκδοτών. Οδοί και αριθμοί. Βιβλιοδέτες, έμποροι, στοιχειοθέτες. Ιστορικά ονόματα και νεοφανείς διευθύνσεις.

Νιώθοντας υπέροχα, κατέβηκα κι εξαργύρωσα ένα τράβελερς τσεκ στο σταθμό του Βορρά, περπάτησα χαρούμενα απ' το Μπουλβάρ ντε Μαγκεντά μέχρι την Πλας ντε λα Ρεπουμπλικ, και πιο πέρα, κόβοντας δρόμο απ' τα στενάκια. Νύχτα τώρα, στο Μπουλβάρ ντε Τεμπλ και στην Αβενύ Βολταίρ (κρυφοκοιτάζω μέσα από παράθυρα μυστήριων εστιατορίων, που θυμίζουν τον Μπρετόν), συνέχεια στο Μπουλβάρ Μπομαρσαί, όπου φανταζόμουν ότι θα 'βλεπα τη σκοτεινή φυλακή της Βαστίλλης, δεν ήξερα καν ότι την είχαν γκρεμίσει το 1789 και ρώτησα έναν τόπο: «Ou est la vieille prison de la Revolution?». Πάτησε τα γέλια και μου είπε ότι υπήρχαν μερικά υπολείμματα στο σταθμό του υπόγειου¹.

Κατόπιν μια άλλη γεωγραφία. Αποτυπωμένη σε εξώφυλλα και χαρτιά. Τόπος κόκκινων εξώφυλλων με τυπογραφικά κοσμήματα. Τόπος σελίδων chamois των 100, των 120 γραμμαρίων... Τόπος πλαστικοποιημένων εξώφυλλων με έγχρωμες φωτογραφίες και τόπος δερματόδετων τόμων με κουβερτούρα ή χωρίς. Άλλες γεωγραφίες, άπειροι τόποι. Τόπος γραμματοσειρών και τύπων χαρτιού. Τόπος απλών Λειψίας των δώδεκα στιγμών, τόπος Times των εννέα, Garamond των δεκαπέντε. Συγγενείς τόποι χαρτιών Bristol, χαρτιών Conqueror. Τόποι υδατογραφημένοι, τόποι άκοποι, περφορέ, διπλωμένοι. Τόποι βιβλιοδεσίας. Τόπος κολλημένων τετραδίων. Τόπος ραμμένων τετραδίων. Τόπος ελεύθερων δεκαεξασέλιδων. Κοσμογραφία τυπωμένου χαρτιού.

Ήταν τέσσερις το πρωί όταν ο Ντεγκραέλ τελείωσε την ανάγνωση του «Ταξιδιού μέσα στο χειμώνα». Είχε εντοπίσει καμιά τριανταριά δάνεια σ' αυτό. Σίγουρα θα υπήρχαν και άλλα. Θα 'λεγε κανείς πως το βιβλίο του Ουγκό Βερνιέ δεν ήταν παρά ένα θαυμαστό ανθολόγιο ποιητών του τέλους του 19ου αιώνα, μια εξωφρενική κουρελού τάσεων και ρυθμών εκείνης της εποχής, ένα μωσαϊκό που κάθε σχεδόν ψηφίδα του ήταν το έργο ενός άλλου. Δεν είχε όμως καλά καλά αρχίσει να φαντάζεται αυτόν τον άγνωστο συγγραφέα που αντλούσε από ζένα βιβλία το ίδιο το υλικό των κειμένων τους, στην προσπάθειά του να φέρει σε πέρας το αξιοθαύμαστο πλην όμως ακατανόητο έργο του, και ο Ντεγκραέλ ένιωσε να γεννιέται μέσα του μια θεοπάλαβη υποψία: θυμήθηκε ότι όταν είχε τραβήξει από το ράφι του το βιβλίο, είχε μηχανικά σημειώσει την ημερομηνία της έκδοσής του, φυσιολογικό αντανακλαστικό ενός νεαρού ερευνητή που δεν καταπιάνεται ποτέ μ' ένα έργο χωρίς να καταγράψει τα βιβλιογραφικά

¹ Jack Kerouac, *Μοναχικός Ταξιδιώτης*, Μετ. Γ. Τασσόπουλος, Πλέθρον, 1996.

δεδομένα του. Μπορεί να γελιόταν, αλλά είχε την εντύπωση ότι διάβασε: 1864. Το επαλήθευσε, ενώ η καρδιά του πήγαινε να σπάσει. Είχε διαβάσει σωστά: αυτό σήμαινε ότι ο Βερνιέ είχε «κραυγάσει» ένα στίχο του Μαλαρμέ δυο χρόνια πριν από τον ίδιο τον ποιητή, είχε ληλατήσει τον Βερλέν δέκα χρόνια προτού εκδοθούν οι «Ξεχασμένες Αριέτες» του, ότι είχε γράψει Γουστάβο Καν σχεδόν ένα τέταρτο του αιώνα πριν απ' αυτόν: αυτό σήμαινε πως ο Λοτρεαμόν, ο Ζερμέν Νουβό, ο Ρεμπό, ο Κορμπιέρ και αρκετοί άλλοι δεν ήταν παρά οι αντιγραφείς ενός μεγαλοφυή και παραγνωρισμένου ποιητή ο οποίος, σ' ένα μοναδικό έργο, είχε κατορθώσει να συγκεντρώσει την ουσία από την οποία έμελλε να τροφοδοτηθούν τρεις ή τέσσερις γενιές συγγραφέων μετά απ' αυτόν.²

Κόσμοι ονομάτων, κόσμοι συγγραφέων. Άλλοι κόσμοι, παράλληλοι. Κόσμοι χρονικά επάλληλοι και άλλοι τεμνόμενοι. Ημερολόγια από χρονολογίες έκδοσης (Αθήνα 1880, Πράγα 1913, Βουκουρέστι 1963). Κόσμος αυστηρά καθορισμένος σε χρόνους αφηγήσεων. Απογειωμένος χρόνος πέρα από νόμους

Γιατί χάθηκε η ηδονή της βραδύτητας; Α, πού είναι οι παλιοί αργόσχολοι; Πού είναι αυτοί οι φυγόπονοι ήρωες των λαϊκών τραγουδιών, αυτοί οι πλάνητες που χαζεύουν από μύλο σε μύλο και κοιμούνται στο ύπαιθρο; Άραγε χάθηκαν μαζί με τους χωματόδρομους, μαζί με τα λιβάδια και τα ξέφωτα, μαζί με τη φύση; Μια τσέχικη παροιμία δίνει τον ορισμό της γλοκιάς απραξίας τους με μια μεταφορά: κοιτάζουν τα παράθυρα του καλού Θεού³.

Χρόνος ελεύθερος σε παρελθόν και μέλλον. Με δυσκίνητο παρόν. Και δίπλα του ένας άλλος χρόνος. Ένας άλλος χάρτης. Ημερολόγια με χρόνους απόκτησης (Τόμος Α. Sir Thomas Browne, *Religio Medici, Everyman's Library*. 1931. Λονδίνο 14/12/91). Και χρόνοι ανάγνωσης. Χρόνοι μακροί ή σύντομοι. Χρόνοι αφιερώσεων. Χρόνοι με τόπους και ονόματα. (*Directions. Στην Diane. Αθήνα, Οκτώβριος 1999.*) Κυκλικός χρόνος, συστηματικότητες και τακτικές επανεμφανίσεις. Η καθημερινή στήλη στα φιλολογικά. Η μηνιαία επιθεώρηση, τα ετήσια αφιερώματα. Οι εκθέσεις. Κυκλική εποχική συνάντηση. Ακριβής. Φθινόπωρο. Ή ίσως καθυστερημένο καλοκαίρι. Έκκεντρο σύμπαν. Ένας χάρτης τρόπων.

«Δεν υπάρχει στον κόσμο αυτόν ανθρώπινο πλάσμα ικανό να πει το ποιος είναι. Κανείς δεν ξέρει τι ήρθε να κάνει σ' αυτόν τον κόσμο, σε τι ανταποκρίνονται οι πράξεις του, τα αισθήματά του, οι σκέψεις του, ούτε ποιο είναι το αληθινό του όνομα, το άφθαρτό του Όνομα στα μητρώα του Φωτός... Η Ιστορία είναι σαν ένα τεράστιο εκκλησιαστικό κείμενο, όπου τα ιάτα και οι τελείες αξίζουν όσο και τα στιχηρά ή και ολόκληρα κεφαλαία, αλλά που η σημασία και των μεν, και των δε, είναι απροσδιόριστη και απόλυτα κρυφή» (L' Ame de Napoleon, 1912). Ο κόσμος, κατά τον Mallarme, υπάρχει μόνο και μόνο για ένα βιβλίο. Κατά τον Bloy, είμαστε εδάφια, λόγια ή γράμματα ενός βιβλίου μαγικού, και το

² George Perec, *Ταξίδι μέσα στο Χειμώνα*, Μετ. Ι. Κυριακοπούλου, Χατζηνικολής, 1993.

³ Milan Kundera, *Η Βραδύτητα*, Μετ. Σ. Βελέντζας, Εστία, 1996.

αέναο αυτό βιβλίο είναι το μόνο πράγμα που υπάρχει στον κόσμο: για την ακρίβεια, είναι ο κόσμος⁴.

Τρόπος απόκτησης. Αγορά, δανεισμός, κλοπή, γραφή. Τρόπος ανάγνωσης. Προσεκτική, γραμμή προς γραμμή, κάτω από τη λάμπα του γραφείου. Ανάμεσα σε φωνές και θορύβους του δρόμου. Ανάμεσα σε βιαστικά κοιτάγματα στα διπλανά τραπέζια και στον μεσημεριάτικο ουρανό. Στο υπαίθριο καφεενείο. Προσπαθώντας να κρατηθεί όρθιος ή να κρατήσει τη ματιά του στη σωστή αράδα, αφηφώντας τα τραντάγματα του λεωφορείου. Ή τα περιοδικά χτυπήματα του τρένου.

Το τρένο κυλάει στον αέρα σε ύψος τρία-τέσσερα πατάματα. Η ατμομηχανή που έβγαζε καπνούς, τώρα έχει αντικατασταθεί με μια μηχανή καθαρή που δεν φτύνει καπνούς και ατμούς. Το τρένο κατεβαίνει κάτω απ' τη γη. Για ένα τέταρτο της ώρας κάτω από τα πόδια σας ξεχωρίζουν ακόμα οι καγκελωτοί φράχτες του αριστοκρατικού Παρκ-Άβενιου, που 'ναι πνιγμένο στην πρασινάδα. Σε λίγο παίρνει τέλος κι αυτό και για μισή ώρα διασχίζουμε την υπόγεια πόλη με τις χιλιάδες καμάρες και τα μαύρα τούνελ, που χαρακώνονται απ' τις αστραφτερές ράγες της. Το κάθε βοήθτο, ο κάθε χτύπος, το κάθε σφύριγμα αντηχεί δω μέσα πολύ τραβηγμένα. Οι άσπρες αστραφτερές ράγες αλλάζουν χρώματα, καθώς αλλάζουν οι σηματοδότες, και γίνονται πότε κίτρινες, πότε κόκκινες και πότε πράσινες. Μέσα σ' ένα χάος πνιγμένο στις καμάρες κινείται προς όλες τις κατευθύνσεις ένα πλήθος από τρένα που δείχνει σα να 'χει χάσει τα λογικά του. Λένε πως οι ρώσοι μετανάστες που έρχονταν εδώ απ' τον ήσυχο Καναδά, όταν πρωτοπερνούσαν από τούτο δω το χάος κοιτούσαν απ' τα παράθυρα παραζενεμένοι και στη συνέχεια έβραζαν κάτι φωνές γεμάτες φόβο και υστερία⁵.

Τρόπος αποθήκευσης. Όρθια στο ράφι, με τις ράγες όλες ζυγισμένες. Κατά ύψος ή χρώμα. Ή ακόμα γυρισμένες για να διαβάζονται όλες από τα αριστερά. Αφημένοι τόμοι στο κομοδίνο. Πλαγιασμένα το ένα πάνω στο άλλο, με τις ράγες εναλλάξ δεξιά κι αριστερά για να μη γέρνει η στοιβή. Στριμωγμένα πλάι - πλάι στο συρτάρι, με τους σελιδοδείκτες αφημένους στην πρώτη σελίδα. Ιδρύματα. Βιβλιοθήκη, σχολείο, νοσοκομείο, πανεπιστήμιο, στρατόπεδο, θέατρο.

Η γνωριμία του Χέρμαν Μέλβιλ με το αριστούργημα του Ρόμπερτ Μπέρτον «Η ανατομία της μελαγχολίας», μοιάζει με ιστορία βγαλμένη από βιβλίο. Στο σπίτι των Μέλβιλ υπήρχε μια εξαιρετική βιβλιοθήκη και από τα αγαπημένα βιβλία του Άλαν Μέλβιλ (πατέρα του Χέρμαν), ήταν ο τόμος με αποσπάσματα από την Ανατομία υπό τον τίτλο: «Μελαγχολία - Από την προδιάθεση και τη συνήθεια, στο ερωτικό πάθος και την επίδραση της θρησκείας. Εκ της Ανατομίας της Μελαγχολίας του Ρόμπερτ Μπέρτον» (Melancholy - As It Proceeds from the Disposition and Habit, the Passion of Love, and the Influence of Religion. Drawn from Robert Burton's Anatomy of Melancholy). Είχε εκδοθεί στο Λονδίνο το 1801. Το 1825 οι Μέλβιλ πέρασαν μια δραματική οικονομική κρίση, που οδήγησε

⁴ Jorge Luis Borges, *Διερευνήσεις - Για τη Λατρεία των Βιβλίων*, Μετ. Δ. Καλοκόρης, Ύψυλον, 1990.

⁵ Vladimir Vladimirovich Mayakovsky, *Πώς ανακάλυψα την Αμερική*, Μετ. Ν. Παπανδρέου, Σύγχρονη Εποχή, 1987.

στη χρεοκοπία της οικογενειακής εμπορικής επιχείρησης και, λίγα χρόνια αργότερα, στον θάνατο του Άλαν Μέλβιλ. Εκείνη την περίοδο το βιβλίο πωλήθηκε σε κάποιον πλειστηριασμό στη Νέα Υόρκη μαζί με άλλα περιουσιακά στοιχεία. Εντούτοις παρέμεινε χαραγμένο στη μνήμη του εικοσιοκτάχρονου Χέρμαν, ο οποίος στις 10 Απριλίου 1847 αγόρασε ένα αντίτιπο από το παλαιοβιβλιοπωλείο «Gowan's» στη Νέα Υόρκη⁶. Πέρασαν αρκετά χρόνια ώσπου ο Άλαν Μέλβιλ ο νεότερος (ο μεγαλύτερος αδερφός, που είχε πάρει το όνομα του πατέρα) πρόσεξε το βιβλίο στη βιβλιοθήκη του Χέρμαν και τραβώντας τον τόμο από το ράφι έδειξε στον αδερφό του την ιδιόχειρη υπογραφή του πατέρα τους. Ο Χέρμαν Μέλβιλ είχε εν αγνοία του αγοράσει το ίδιο εκείνο βιβλίο που ξεφύλλιζε ως παιδί στην πατρική βιβλιοθήκη.⁷

Τρόποι απώλειας. Άτυχος δανεισμός. Κλοπή. Ανεξήγητη εξαφάνιση. Καταστροφή από πρωινή βροχή στο πάρκο του Bath. Το ξέχασε στο τραπέζι. Στο κάθισμα του νυχτερινού λεωφορείου. Στο έδρανο του αμφιθεάτρου 13 στη Φιλοσοφική. Αργή, μακρόσυρτη διάβρωση από υγρασία και νυχτόβια ζώφια. Τρόποι απόκτησης, ομάδα Π: Πεταμένο στα σκουπίδια από κατεδαφισμένη πολυκατοικία. Αφημένο στο πεζούλι του αυλόγυρου της εκκλησίας. «Τιμής Ένεκεν» με αφιέρωση του συγγραφέα, μέσω ταχυδρομείου. Δωρεάν διανομή. Καρότσι πλανόδιου μικροπωλητή. Παλιατζίδικο. Αντίκναγιατ σε δρομάκι της Πράγας. Συνδυευτικό λογοτεχνικού περιοδικού, κουπόνι εφημερίδας. Χώνεις νευρικά το μικροσκοπικό τομίδιο κάτω απ' την μπλούζα με μια αστραπιαία κίνηση και βγαίνεις με γρήγορα βήματα κοιτώντας επίμονα την έξοδο.

Ο εγκληματίας παράγει μια εντύπωση, εν μέρει ηθική, εν μέρει τραγική, αναλόγως, κι έτσι προσφέρει μια «υψηλότητα» στη διακίνηση των ηθικών και αισθητικών συγκινήσεων του κοινού. Δεν παράγει μόνο συγγράμματα ποινικού δικαίου, ούτε απλώς τους ποινικούς κώδικες και τους νομοθέτες, παράγει και τέχνη, ωραία λογοτεχνία, μυθιστορήματα, ακόμη και τραγωδίες, όπως αποδεικνύουν όχι μόνο η «Ενοχή» του Mullner και οι «Ληστές» του Schiller αλλά και αυτός ο «Οιδίπους» και ο «Ριχάρδος ο Τρίτος»⁸.

Τρόπος πρώτης γνωριμίας, Σύσταση από φίλη. Σύσταση από φίλη που το διάβασε ή δεν το διάβασε. Που άκουσε γι' αυτό ή διάβασε ή απλώς το τράβηξε από το ράφι του βιβλιοπωλείου. Ή γοητεύτηκε απ' το εξώφυλλο ή ξεγελάστηκε απ' τον τίτλο ή μόνο η τιμή ήταν χαμηλή. Ή ακόμη υποχρεώθηκε γιατί πρέπει να εξεταστεί σ' αυτό ή να το μεταφράσει ή να το πουλήσει ή να γράψει γι' αυτό, ή να το απαγγείλει μπροστά σε κοινό, ή να υποκριθεί ένα πρόσωπο απ' την πλοκή, ή να του βάλει μουσική, ή να το βραβεύσει, ή να το δέσει, ή να το πετάξει στην πυρά. Κι αφού βρεθούν, αφού αποκτηθούν, μα ίσως πριν ακόμα διαβαστούν, θα ενταχθούν σε κατατάξεις.

⁶ Το βιβλιοπωλείο Gowan's βρισκόταν στο αριθμό 115 της οδού Nassau, στη γωνία με την οδό Liberty και έφερε την επιγραφή: Gowan's Antiquarian Bookstore, William Gowan, Proprietor and Dealer. Σε αυτό το βιβλιοπωλείο ο Μέλβιλ ξεφύλλιζε παλαιές εκδόσεις και συναντιόταν με συναδέλφους του συγγραφέα, ένας εκ των οποίων ήταν και ο Ένγκαρ Άλαν Πόε. Οι δυο τους είχαν κοινό γνωστό τον διαβόητο τότε επιμελητή Ρούφους Γουίλμοτ Γκρίσγουολντ (Rufus Wilmot Griswold).

⁷ Χρήστος Χρυσόπουλος, «Ο τριπλός διαμελισμός - Οι σχέσεις ανάμεσα στον Μπάρτλεμπν του Χέρμαν Μέλβιλ και στην Ανατομία της μελαγχολίας του Ρόμπερτ Μπέρτον», Athens Review of Books, τ.23, Νοέμβριος 2011.

⁸ Karl Marx, *Εγκώμιο του Εγκλήματος*, Μετ. Τ. Μαστοράκη, Άγρα, 1986.

Σε καθέναν απ' τους τοίχους κάθε εξαγώνου αναλογούν πέντε ερμάρια, κάθε ερμάριο χωράει τριάντα δύο βιβλία ομοιόμορφου σχήματος, κάθε βιβλίο έχει τετρακόσιες δέκα σελίδες, κάθε σελίδα σαράντα στίχους, κάθε στίχος γύρω στα ογδόντα μαύρα στοιχεία. Γράμματα επίσης υπάρχουν στη ράχη κάθε βιβλίου, όμως, τα γράμματα αυτά δεν προμηνύουν ούτε δίνουν ενδείξεις γι' αυτά που θα πουν οι σελίδες. Ξέρω πως, κάποτε, αυτή η ασυνάφεια αποτελούσε μυστήριο. Πριν συνοψίσω τη λύση του (που η ανακάλυψή της, παρά τις τραγικές προεκτάσεις της, είναι ίσως το κεφαλαιώδες γεγονός της Ιστορίας), επιθυμώ να υπενθυμίσω κάποια αξιώματα⁹.

Ομάδες και οικογένειες. Κατατάξεις αλφαβητικές κατά τίτλο και συγγραφέα. Θεματικές ομαδοποιήσεις ή σε χρονολογική σειρά έκδοσης, συγγραφής ή απόκτησης. Τα πολυσέλιδα χώρια από τα ολιγόφυλλα. Σχήμα 8° και σχήμα φυλλαδίου. Άδετα και δεμένα. Ξερόγλωσσα. Μεταφρασμένα. Λογοτεχνία, πρόζα, ποίηση, θέατρο, επιστήμες, τέχνη, διάφορα. Κατάταξη σύμφωνα με γνωριμίες που άρχισαν ή τέλειωσαν στις σελίδες ή ακόμα και μόνο στο εξώφυλλο. Κοινή, μοιρασμένη ανάγνωση στο κρεβάτι. Διαβάζει πιο αργά κι ενώ έχω ήδη διαβάσει την τελευταία πρόταση της σελίδας, γυρνά πάλι και πάλι στην τελευταία λέξη. Πόσο απομένει ακόμα να διαβάσει; Κοιτώ τα μάτια που ταλαντώνονται και υπολογίζω τις παραγράφους. Χωρισμοί, συναντήσεις, συμπτώσεις, αποχαιρετισμοί, εξομολογήσεις. Πλησιάζματα.

*Ξαπλώνονται στο χορτάρι. Η Κάριν ζύνει το τσίμπημα του κουνουπιού. Ο άνεμος είναι χλιαρός και γλυκός. Ο Μίνους περνά το χέρι του στα κοντά του μαλλιά. Αρκετή ώρα μελετούν σοβαρά τη λατινική γραμματική. Ενεσιώς και παρατακτικός, υποτακτική, προθέσεις, προτάσεις δευτερεύουσες εξαρτώμενες από ένα ρήμα στον απλό μέλλοντα σε ωρισμένες προτάσεις της οριστικής. Η σχετική υποτακτική έχει αντικαταστήσει την οριστική για να δείξει ότι η φράση αναφέρεται σε μια συζήτηση, σε μια γνώμη, σε μια σκέψη. *Affirmo me facturum esse ut possim*: Βεβαιώνω ότι θα κάνω όσο καλύτερα μπορέσω. Και οι δυο χασμουριούνται, προχωρούν με δυσκολία, βοηθά ο ένας τον άλλο, γυρίζουν στα πίσω κεφάλαια, κοιτάζουν μαζί το βιβλίο, κουνούν το κεφάλι, χασμουριούνται, ξαπλώνουν ανάσκελα στο χορτάρι, κάθονται: τίποτε, ο χρόνος δεν περνά γρήγορα, και η καλοκαιριάτικη συννεφιασμένη μέρα τους τλγχει γλυκά. Αν μία δευτερεύουσα πρόταση εξαρτάται από μία άλλη, ο ενεσιώς της υποτακτικής υπονοεί τη συμφωνία του κυρίου χρόνου στις προτάσεις που είναι τοποθετημένες πριν από αυτήν, αλλά οι διαφορετικοί χρόνοι υπονοούν την ιστορική συμφωνία του χρόνου¹⁰.*

Γνωριμίες τυπικές και άλλες μύχιες. Ο βιβλιοπώλης, ο βιβλιοδέτης, ο υπάλληλος του βιβλιοπωλείου, ο γραμματέας της βιβλιοθήκης. Τόποι συνάντησης και βιβλιοφιλικές συγγένειες. Χειραψίες στο καφενείο με τον τελευταίο τίτλο περασμένο κάτω απ' την αριστερή μασχάλη. Απόψεις και διαφωνίες. Υπαινηγμοί, κρυφές φιλοδοξίες, φαντασιώσεις, έχθρες και αντιπάθειες. Ζωή με βιβλία. Τοπογραφίες μελάνης.

⁹ Jorge Luis Borges, *Μυθοπλασίες - Η Βιβλιοθήκη της Βαβέλ*, Μετ. Α. Κυριακίδης, Ύψιλον, 1990.

¹⁰ Ingmar Bergman, *Η Τριλογία της Σιωπής*, Μετ. Ρ. Σώκου, Γαλαξίας, ά.χ.

ΤΕΛΟΣ

ΥΓ: Η βαρότητα κάθε μορφής έγκειται σ' αυτή την ίδια και όχι στο τυχόν επαγωγικό της «περιεχόμενο». Αυτό θα συμφωνούσε με τη θέση του Benedetto Croce. Ήδη ο Pater, το 1877, υποστήριζε πως όλες οι τέχνες τείνουν προς την κατάσταση της Μουσικής, που είναι αποκλειστικά «μορφή». Η μουσική, οι συνθήκες ευτυχίας, η μυθολογία, τα πρόσωπα που είναι σμιλεμένα απ' τον καιρό, κάποια δειλινά και κάποιοι τόποι θέλουν κάτι να μας πουν, ή μας είπαν κάτι που δεν έπρεπε να τ' αφήσουμε να χαθεί, ή πρόκειται να μας πουν κάτι, αυτή η αποκάλυψη που επίκειται, αλλά δεν συντελείται, είναι, ίσως, το αισθητικό γεγονός¹¹.

¹¹ Jorge Louis Borges, *Διερευνήσεις - Το τείχος και τα βιβλία*, Μετ. Α. Κυριακίδης, Ύψιλον, 1990.